

ČEŠTÍ PREZIDENTI A VÁLKA

OD HAVLA K PAVLOVI,
OD KOSOVA K UKRAJINĚ

LUBOMÍR KOPEČEK

BOOKS
& PIPES

© Lubomír Kopeček, 2025
© BOOKS & PIPES, z. ú., 2025
© Masarykova univerzita, 2025

ISBN 978-80-7485-319-7 (Books & Pipes)
ISBN 978-80-280-0742-3 (Masarykova univerzita, online.pdf)

Obsah

Předmluva	7
Poděkování	11
Kapitola 1	
Aura prezidentů a jejich „věčné“ hledání odpovídajícího místa	13
Kapitola 2	
Válka v Kosovu a bombardování Srbska	49
Kapitola 3	
Proklouznutí iráckou válkou	61
Kapitola 4	
Rusko-gruzínský konflikt a česká „válka slov“	73
Kapitola 5	
Anexe Krymu, válka na Donbase a akrobat na Pražském hradě	85
Kapitola 6	
Výjimečná jednota ve válce Ruska proti Ukrajině	103
Závěrečné zamyšlení	121
Literatura a prameny	127
Poznámky	136
Seznam zkratek	153
Summary	155
Jmenný rejstřík	157

Předmluva

Chování prezidentů je častým a oblíbeným námětem debat. Silně se v tom promítá nejenom velký význam, který Češi hlavě státu tradičně přisuzují, ale i to, že lidé zastávající tuto funkci s oblibou uplatňovali svůj osobní naturel ve způsobu, jakým ji vykonávali. Počínaje prvním českým prezidentem Václavem Havlem a konče současnou hlavou státu Petrem Pavlem.

Česká ústava je při popisu prezidenta a jeho role stručná, což možnosti držitelů této funkce významně zvětšuje. Na první pohled krátký výčet prezidentských pravomocí v několika málo ústavních článcích nabídl v politické realitě dobrou příležitost pro jejich více či méně volný výklad a uplatnění vlastních představ a preferencí. Určité „přesahování“ prezidentů nad či mimo jejich roli v parlamentní demokracii, které se projevovalo už u Havla v devadesátých letech, se zkrátka stalo zjevnou skutečností dávno před zavedením přímé volby hlavy státu na začátku druhého desetiletí 21. století.

Tato kniha nabízí pohled na jeden z nejpozoruhodnějších aspektů prezidentského chování, a to aktivitu v době válečných konfliktů v zahraničí. Právě zde se mohly dobře projevit priority každého z prezidentů, kteří bez výjimky chápali zahraniční politiku jako svou důležitou doménu. Válečné konflikty současně provázela intenzivní diskuze o geopolitickém směřování a také bezpečnosti Česka, což pochopitelně atraktivitu tohoto tématu ještě zvyšuje.

Vybrány jsou takové válečné konflikty, které vyvolaly v Česku bouřlivé reakce a způsobily velkou polarizaci politiky a společnosti. Prvním je konflikt v Kosovu a bombardování Srbska roku 1999 a druhým americká invaze do Iráku v roce 2003. Třetí, čtvrtý a pátý jsou spojeny s ruským imperiálním apetitem: jde o válku Ruska a Gruzie roku 2008, anexi Krymu a válku na Donbase rozpoutanou roku 2014, a konečně v době psaní této knihy stále trvající vojenskou agresi Moskvy vůči Ukrajině zahájenou v roce 2022. Nabízí se samozřejmě i další případy, jako například americké tažení proti afghánskému Tálibánu po roce 2001. Nicméně tato válka, stejně jako jiné zahraniční konflikty, zasáhla Česko mnohem méně polarizujícím způsobem, proto dává smysl soustředit se na pět uvedených válek.¹

Na pozadí těchto pěti konfliktů lze názorně sledovat souznění, či naopak nesouznění českých prezidentů s premiéry, ministry zahraničí a vládami jako takovými. Pozoruhodné je nejenom zaujetí, s nímž čeští prezidenti k těmto válečným konfliktům přistupovali, ale také jejich ochota, či neochota hledat a nacházet shodu s vládními aktéry v postoji k nim. V knize tak mimo jiné ukazujeme, jak se toto téma prolínalo s českou domácí politikou a jak ho ovlivňovala politická konfigurace: především to, kdo byl v daném okamžiku prezidentem a kdo premiérem.

Z načrtnutého přirozeně plynou otázky, které si klademe. Jaké můžeme pozorovat podobnosti a rozdíly v aktivitě jednotlivých prezidentů? Co se projevovalo v jejich postojích, jaké byly jejich motivace a argumenty, kterými své názory zdůvodňovali? Ve většině analyzovaných konfliktů sehrálo zásadní roli Rusko a jeho imperiální aspirace. V českém prostředí jde s ohledem na naše začlenění do sovětského bloku po druhé světové válce

a okupaci roku 1968 o citlivě vnímanou věc. Dává proto smysl položit si také otázku, jak se historická minulost, zvláště trpká vzpomínka na roli sovětského satelita, promítla do chování českých prezidentů?

Jako základní metoda je použito sledování chování prezidentů a jeho proměny, tedy to, co se nazývá diachronním srovnáním. Pozornost je v první řadě upřena na prezidentské aktivity, ovšem do analýzy byl zahrnut také politický kontext a vztahy prezidentů s vládami. Bez nich není možné důsledky pro srozumitelnost a čitelnost české zahraniční politiky pochopit. Zdroji pro zachycení aktivity prezidentů a také premiérů, vlád a dalších aktérů jsou jejich prohlášení, poskytované rozhovory a vyjádření pro média či jejich vlastní publikované články. Dále byly v této knize použity politické memoáry, biografie a samozřejmě odborné texty, které mají k věci co říct.

Tato kniha není klasickou akademickou prací obsáhle debatující teoretické koncepty, ale snaží se nabídnout i laickému čtenáři dobře srozumitelný výklad. Odpovídá tomu vstupní úvahově pojaté zamyšlení nad českým prezidentstvím. Přibližuje, jak je hlava státu vnímána, jaký je prezidentův vztah k premiérovi a vytváření vlády a také jeho úlohu v zahraniční politice, což doplňuje vysvětlení, jak pohlížet na prezidentský aktivismus. Právě prezidentský aktivismus je důležitý pro pochopení, že chování českých hlav státu neovlivňují jen jejich osobnostní rysy, politické vize, naše historická tradice a ústavní pravomoci prezidenta, ale i další aktéři reprezentující výkonnou moc a případné vzájemné rozpory v politických představách.

Po této vstupní části následuje pět kapitol, z nichž každá je věnována jednomu válečnému konfliktu. Na jejich začátku je

vždy krátce připomenut zrod a průběh války a poté je analyzováno chování prezidenta, ať jím byl Václav Havel, Václav Klaus, Miloš Zeman či Petr Pavel. Dále pak postoje vládních aktérů se zaměřením především na premiéra a ministra zahraničí. Premiér a ministr zahraničí se s ohledem na svou pozici dostávali do styku s prezidenty nejintenzivněji – a také mnohdy nejkonfliktněji. Právě spory v rámci výkonné moci jsou jednou z klíčových os této knihy.

Poděkování

Tento text byl původně napsán pro projekt mapující vztahy prezidentů, premiérů a vlád ve střední Evropě v době válečných konfliktů. Po revizích, obsahovém propojení s dalšími zeměmi regionu a adaptaci pro mezinárodní publikum, pro které byl určen, vznikla charakterem velmi odlišná kniha. Pro českého čtenáře nicméně může být původní rukopis v upravené a výrazně rozšířené podobě zajímavou sondou nejenom do českého prezidentství, ale i do historie a současnosti české politiky.

Chtěl bych zde vyjádřit poděkování profesorům Vítu Hlouškovi, Michalu Kubátovi a Janu Kyselovi za jejich vstřícnost a spolupráci na zmíněném větším projektu. Dále jsem vděčný docentu Miloši Brunclíkovi za cenné rady a postřehy k této knize. Za její obsah ale samozřejmě odpovídám já sám. Velmi také děkuji za technické doladění citovaných zdrojů a seznamu literatury Michaela Tiché, za výběr jmen do rejstříku Kryštofu Tesařovi a za jazykovou korekturu Kateřině Havelkové Štěpančikové a Zuzaně Voráčové. Vydání této knihy finančně podpořil specifický vysokoškolský výzkum Katedry politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity.

Aura prezidentů a jejich „věčné“ hledání odpovídajícího místa

Záměrem této kapitoly je zamyšlení nad československou a českou prezidentskou tradicí, vybranými ústavními pravomocemi prezidentů, posilováním jejich vlivu v určitých situacích a stýkáním či někdy velmi konfliktním potýkáním s premiéry, vládami a politickými stranami. Specificky je debatována oblast zahraniční politiky a pojmání prezidentského aktivismu.

MASARYKOVO DĚDICTVÍ

Pro pochopení českého prezidentství je zásadní aura a charisma, které do něj vložil Tomáš G. Masaryk při zrodu Československa. Českému čtenáři toto konstatování zní na rozdíl od zahraničního publika přirozeně. Z pohledu mimo Česko ale působí zvláště zmiňovat stát, který už více než tři dekády neexistuje. Nepřekvapivost tohoto tvrzení pro Čechy je spojena s linkou, jež se vine v jejich hlavách a od školních let propojuje československou historii se současností. Asi nejviditelněji se tato linka návaznosti na zaniklý stát projevuje při připomenutí jeho zrodu 28. října. Svým pojetím jde v tento den o velkorysou oslavu v majestátních prostorách Pražského hradu provázenou nejenom projevem prezidenta, ale též mimořádně sledovaným a komentovaným udělováním desítek státních vyznamenání. Den vzniku České republiky, 1. leden, je ve srovnání s tím pojatý mnohem skromněji a neprovázejí ho žádné větší oslavy. U mnohých je navíc tento den poznamenán dozvuky předchozího veselého silvestrovského večera.

Už vzpomenuť impozantní silueta Pražského hradu, která je dobře viditelná z velké dálky na vyvýšenině nad Prahou (a také nad vládními a parlamentními budovami), je pro respekt k hlavě státu důležitá. Věděl to už Masaryk, který si ho vybral za své sídlo, čímž v dobovém vnímání šikovně napojil novou republiku na tisíciletou monarchistickou tradici. Podobnou roli plnily například Masarykovy fotografie, na nichž je znázorněn ve vzpřímené poloze na koni před zámkem v Lánech, ustálení patriarchálně laděného označení „tatiček“ či převzetí dávné výsady monarchů

udělovat milost. Dědictví rakouských císařů a českých králů doplnily hlasitě propagované slogany o prezidentu Osloboditeli a muži Prozřetelnosti, které odkazovaly hlavně na Masarykovu mimořádnou úlohu během první světové války.² Nový československý stát zmítaný ostrými sociálními a nacionálními spory potřeboval silnou a respektovanou autoritu, kterou našel v novém prezidentovi. Racionálně bylo při budování této autority využito vše, co bylo k dispozici, i když to pocházelo z navenek zavrhané habsburské minulosti.

Vedlo to k lidové představě o moudrém muži dohlížejícím na chod věcí veřejných a současně silném prezidentském pilíři nové demokracie. Masaryk sice při svém přetlačování s vůdci politických stran ve snaze vybavit se co nejsilnějšími ústavními pravomocemi, které by jeho postavení podpořily, uspěl jen částečně, ale kompenzoval to svou autoritou a sítí spojenců, již si v nové republice vytvořil. Tyto spojence představovali četní novináři, známí intelektuálové, spříznění politici několika politických stran či celá stranická křídla, odboráři nebo významné zájmové skupiny, z nichž speciální postavení v nové republice měla organizace legionářů, kteří za Československo bojovali na frontách první světové války. Zvláštní význam pak měla prezidentská kancelář, která tuto síť koordinovala.

Popsaný neformální politický útvar přezdívaný Hrad posiloval Masarykovo postavení.³ V pozměněné podobě přetrvál i po jeho abdikaci v polovině třicátých let za jeho nástupce Edvarda Beneše.

Paradox vytvoření silné prezidentské funkce opřené, byť nepřiznaně, o monarchistické dědictví není výjimečným jevem. V době zrodu Československa zaniklo několik velkých monarchií

a jejich místo zaplnily nástupnické státy s republikánskou formou vlády, které často cítily potřebu mít prezidenta se silnou stabilizační a garanční funkcí. Československo tak v tehdejší Evropě nepředstavovalo žádnou specifickou výjimku.

Zajímavé ale je, že magické charisma prezidenta přetrvalo ve vnímání české společností déle než jedno století až do současnosti, což už běžné rozhodně není. Výmluvné je v této souvislosti srovnání se sousedním Německem. Prezident zde po první světové válce získal podobně prominentní, a v některých aspektech dokonce ještě silnější postavení, aby o něj po druhé světové válce přišel, a to po trpké zkušenosti se zhroucením výmarské demokracie, k čemuž tehdejší prezident Paul von Hindenburg významně přispěl. Dnešní německý prezident je proto vše jiné než významný politický hráč a rozhodně to nesouvisí jenom s tím, že ho volí parlament, a nikoliv přímo voliči.

V této souvislosti nicméně stojí za zmínku, že československé prezidentství bylo spojeno i s velkými zklamáními, která vyplynula z nerealistické představy, co všechno hlava státu dokáže. Zvláště zřetelně se toto zklamání projevilo na podzim roku 1938, kdy právě prezident Beneš byl tím, na kom v politické realitě i v očích veřejnosti spočinula hlavní odpovědnost za přijetí mnichovského diktátu, který měl pro československý stát devastující účinky. A to přes formálně omezenou ústavní roli, kterou jako prezident měl mít. Mnichovské zklamání šlo ruku v ruce s deziluzí z Beneše, který následně abdikoval a odešel do exilu.

K této mimořádné prezidentově roli velmi přispěl Benešův enormní význam v československé zahraniční politice už od vzniku republiky. Právě budoucí prezident jako trvalý šéf tohoto vládního resortu, a to bez ohledu na neustálé chronické střídání

vlád, což byl také jeden z faktorů zesilujících význam hlavy státu, se pevně držel orientace na západní mocnosti, v první řadě na Francii, která se dá bez přehánění označit i za závislost. Tato riskantní sázka (těžko ovšem říci, zda měla lepší alternativu) se stala závislostí vysloveně nebezpečnou v situaci, kdy Francouzi pocítovali vlastní slabost, která je přivedla k téměř automatickému následování Britů rozhodnutých usmířovat si Hitlera za jakoukoliv cenu. Historik Jan Tesař používá v souvislosti s Mnichovem a tím, co mu předcházelo, příznačná, byť nadnesená slova o „československém prezidentském absolutismu zastíraném finesou založenou na [Benešově] blufování francouzskou mocí“.⁴ Sarkastický Tesař přes svou kritičnost k Benešovi podtrhuje, že cesta k Mnichovu byla v mnoha ohledech produktem neblahého stavu dobové české politické kultury a situace, kdy prezident „v neúprosném boji s partokracií a blbokracií [...] používal metod, které zbývaly (jak on to viděl) tam, kde se nedostávalo občanství: zákulisních intrik, autoritativních rozhodnutí za zády veřejnosti“.⁵ I tento nelichotivý pohled do dobového prostředí umožňuje meziválečné československé prezidentství pochopit.

Přehnaná víra v prezidenta a jeho možnosti se podobně názorně projevila o deset let později v únoru 1948 naivní důvěrou politiků demokratických stran opět v Beneše jako toho, kdo odmítne rekonstrukci vlády v duchu komunisty prosazované představy. Avšak Beneš bez pevnějšího zázemí a s podlomeným zdravím nemohl úlohu hráze proti komunistické lavině sehrát.⁶ Očekávání vkládaná v prezidenta se tak opět nenaplnila – a ani se naplnit nemohla.

Avšak magická přitažlivost prezidenta přežila dlouhou, více než čtyřicetiletou éru komunistického režimu. V této době

prezidentská funkce, za kterou lehce ironicky vykukovalo dávné monarchistické pozadí, posloužila jako jeden z prostředků, jak zvyšovat respekt k postavám stojícím v čele státu. Na rozdíl od mnoha jiných zemí sovětského bloku komunistické Československo úřad prezidenta nikdy nezrušilo. Naopak někteří generální tajemníci komunistické strany rádi spojili svou stranickou funkci s tou prezidentskou. Ve stínu komunistické symboliky srpu a kladiva lesk hlavy státu poněkud pohasl, podobně jako zanedbaný Pražský hrad.⁷ Nicméně přetrvaly alespoň z části respekt k hlavě státu a také víra, že jde o úřad, k němuž je možné se obracet s nejrůznějšími žádostmi a prosbami, a je tak jakýmsi, dnes bychom řekli, ombudsmanem.

Polistopadové prezidentství Václava Havla znamenalo oživení masarykovské tradice ve velkém stylu. Nicméně ve velkolepé a s enormním politickým vlivem spojené podobě šlo jen o prchavou epizodu. Na počátku svého prezidentství v roce 1990 se Havel stal ústředním bodem nové demokracie a klíčovým arbitrem důležitých politických rozhodnutí. Bylo to opřeno o jeho minulost v Chartě 77, hlavní opoziční platformě proti předlistopadovému režimu, a poté o jeho roli neformálního lídra nejdůležitějšího hybatele demokratického přelomu roku 1989, tedy Občanského fóra. Polistopadový premiér Marián Čalfa se svou veřejnou viditelností ocitl v prezidentově stínu a mnohdy působil spíše jako jeho loajální (ovšem i schopný) úředník než nezávislý a silný politický hráč. Zásahu na tom měl v nemalé míře i Havlův divadelní talent zesilující účinek jeho veřejného vystupování a velký mezinárodní kredit, který v této přelomové době získal. Podružné bylo, že podle ústavy zděděné z komunistických časů byly prezidentské pravomoci malé.⁸

Avšak Havlovo postavení záhy oslabily rozpad Občanského fóra a „sesterské“ slovenské Veřejnosti proti násilí, čímž přišel o klíčové politické opory. Závěr jeho československého prezidentství se pak nesl v duchu neúspěšného zachraňování československého státu, které vyústilo v létě roku 1992 v předčasnou rezignaci. Předcházela tomu jeho marná snaha o ústavní reformy tehdejšího federálního státu, když jedním z prostředků pro jeho udržení mělo být výrazné posílení postavení prezidenta. Havlova prezidentská rezignace byla výmluvnou ukázkou politické bezmoci, která ostře kontrastovala se situací o pouhé dva a půl roku dříve.

Ve svém následném dlouhém českém prezidentství let 1993 až 2003 byl Havel méně vlivným aktérem než v předchozích prvních polistopadových letech. Oproti dávnému enormnímu vlivu Masarykova Hradu se zkrátka význam role prezidenta zmenšil. Nijak silné nebyly ani pravomoci, jež nová česká ústava prezidentovi poskytla, a to i přes Havlovo intenzivní lobbování za kulisami u jejich tvůrců při psaní ústavního textu v druhé polovině roku 1992. Pravdou ovšem je, že určité úspěchy si v tomto směru bývalý a zároveň budoucí prezident přece jen připsal, a to i proto, že jeho úsilí vyhovovalo dalším aktérům, kteří se snažili oslabit dominanci tehdejšího premiéra Václava Klause.⁹ Kuriózní je, že toho Klaus mohl později využít jako Havlův nástupce v prezidentské funkci.

Žádná přelomová změna významu prezidenta nenastala ani za Klausova prezidentství (2003–2013), ani v době výkonu této funkce Milošem Zemanem (2013–2023), přestože se tento v pořadí třetí český prezident vyznačoval velkým mocenským apetitem, a jak bude ještě popsáno, opakovaně nabourával